

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ОКРУЖНИХ ЦЕНТРІВ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ: МОГИЛЕВА ТА ТУЛЬЧИНА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 1926 РОКУ)

Назарій Масненко

ETHNIC COMPOSITION OF THE POPULATION OF THE DISTRICT CENTERS OF EASTERN PODILLIA: MOHYLIV AND TULCHYN (BASED ON THE 1926 CENSUS)

Nazarii Masnenko

One the base on the statistical materials of the 1926 census author prepaid tables containing information on the number, ethnic composition and territorial location of the population of Mohyliv and Tulchyn districts as a whole and district centers of Mohyliv and Tulchyn. It has been proven that the Ukrainians composed the absolute majority among the total population of Mohyliv and Tulchyn district and a relative majority among the entire population of Mohyliv and Tulchyn. It was established that the absolute majority of the entire population, Ukrainians and ethnic minorities lived in districts outside the district centers, and the level of urbanization of the population remained rather insignificant. Therefore, the ethnic composition of the population of both of these districts could be quite significant differ from the ethnic composition of the population of both district centers. It was determined that the average of the entire population of Mohyliv and Tulchyn, the level of the share of Jews who mostly lived in cities, and the level of the share of other ethnic minorities was insignificant. Among the rural population of both of these districts, the absolute majority was Ukrainians, and the level territorial representation of ethnic minorities was minimal. That is, they were observed there are noticeable differences in the ethnic composition of the population of the district centers and districts of the East Podillia: Mohylivska and Tulchynska districts. This makes it possible to emphasize the fact that ethnic composition and territorial location of the population in the districts of Eastern Podillia quite noticeably differed in the urban and agrarian settlement environment. After all, the absolute majority of Ukrainians in rural areas among the entire population in rural areas changed to a relative majority among the entire population of urban environment. Instead, the opposite trends were observed in relation to ethnic groups minorities. Their share among the entire population in the agrarian environment was insignificant, however, among the total population in the urban environment, ethnic minorities constituted a much larger share compared to rural areas, where only dispersed residents lived individual representatives of ethnic minorities.

Keywords: 1926 census, Vinnychchyna (Eastern Podillia), ethnic composition of the population, territorial placement of the population, ukrainians, ethnic minorities, district center, Mohyliv, Tulchyn, Mohyliv district, Tulchyn district.

Наукові дослідження, які стосуються чисельності та етнічного складу населення України, є важливою складовою етнології. Вагоме значення належить дослідженням етнічного складу населення окремих міст та районів, зокрема на території Вінниччини. Однак праць, які безпосередньо присвячені дослідженню чисельності та етнічному складу населення міст Вінниччини в 20-ті рр. XX ст. досі не існує.

За цією проблематикою варто виокремити науковий доробок видатного українського етнодемографа А. П. Хоменка, який досліджував етномовні процеси у межах тодішньої УСРР та її округ за матеріалами перепису населення 1926 року (Всесоюзная перепись населения 1926 года, 1928, с. 472). На жаль, А. П. Хоменка репресували, а його наукові праці опинилися у «спецсховищі» і не були доступні дослідникам за радянських часів (Хоменко 1931, с. 142). Обмеженим також був і доступ безпосередньо до статистичних матеріалів перепису населення 1926 року.

Для дослідження чисельності та етнічної структури населення найбільш повними статистичними даними є переписи населення. Серед усіх радянських переписів найбільша публікація матеріалів стосувалася саме перепису 1926 року (Всесоюзная перепись населения 1926 года, 1928, с. 472). Матеріали цього перепису містять інформацію щодо етнічного складу населення кожної округи, району, міста та сільради. На основі аналізу статистичних даних перепису 1926 року автором проведено розрахунки чисельності, етнічного складу та територіального розташування населення окружних центрів Могилівської та Тульчинської округ, а саме міст Могилева та Тульчина (таблиці 1, 2).

Таблиця 1. Чисельність та етнічний склад населення Могилівської та Тульчинської округ.

№		Все населення	Українці		Росіяни		Євреї		Поляки		Німці		Молдовани		Білоруси	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1.	Могилівська округа	522036	462393	88,55	5602	2,19	39516	7,56	12881	2,46	258	0,04	126	0,02	176	0,03
2.	Місто Могилів	22993	11427	49,69	1332	5,79	9622	41,84	328	1,42	21	0,09	32	0,13	41	0,17
3.	Сільське населення	478908	441881	92,26	3786	0,79	20104	4,19	11910	2,48	228	0,04	83	0,01	120	0,02
4.	14 районів	499043	450966	90,36	4270	0,85	29894	5,99	12553	2,51	237	0,04	94	0,01	135	0,02
5.	Тульчинська округа	706528	633325	89,63	11083	1,56	48356	6,84	11107	1,57	327	0,04	403	0,05	364	0,05
6.	Місто Тульчин	17391	8324	47,86	925	5,31	7708	44,32	250	1,43	24	0,13	9	0,05	30	0,17
7.	Сільське населення	636545	600359	94,31	6041	0,94	18780	2,95	9356	1,46	220	0,03	366	0,05	268	0,04
8.	17 районів	689137	625001	90,69	10158	1,47	40648	5,89	10857	1,57	303	0,04	394	0,05	334	0,04

Таблиця 2. Територіальне розміщення населення у Могилівській та Тульчинській округах 1926 року (у %).

№		Все населення	Українці	Росіяни	Євреї	Поляки	Німці	Молдовани	Білоруси
1.	Могилівська округа	100	100	100	100	100	100	100	100
2.	Місто Могилів	4,40	2,47	23,77	24,34	2,54	8,13	25,39	23,29
3.	14 районів	95,59	97,52	76,22	75,65	97,45	91,86	74,60	76,70
4.	Тульчинська округа	100	100	100	100	100	100	100	100
5.	Місто Тульчин	2,46	1,31	8,58	15,94	2,25	7,33	2,23	8,24
6.	17 районів	97,53	98,68	91,65	84,05	97,74	92,66	97,76	91,75

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу статистичних матеріалів перепису населення 1926 року визначити чисельність, етнічну структуру та територіальне розташування населення в Могилеві та Тульчині.

З утвердженням радянського режиму та утворенням УСРР більшовики розпочали впроваджувати новий адміністративно-територіальний поділ. Так, згідно з постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. «Про адміністративно-територіальний поділ Поділля» у межах Подільської губернії було утворено Вінницьку, Проскурівську, Кам'янецьку, Могилівську, Тульчинську, Гайсинську округи (Постанова ВУЦВК 1923, с. 90).

Могилів був окружним центром Могилівської округи. До складу цієї округи входило 15 районів: Бабчинецький, Барський, Джуринецький, Копай-Городський, Лучинецький, Могилівський, Мурафський, Муровано-Куролевецький, Озаринецький, Станіславчицький, Чорневецький, Шаргородський, Ялтушківський, Ямпільський райони, Яришівський (Постанова ВУЦВК, 1923 р., с. 90). В 1925 році внаслідок розформування Гайсинської округи, на території Могилівської округи було утворено новий Ярузький район (Постанова ВУЦВК і РНК УСРР 1925, с. 238).

13 червня 1930 року Могилівська округа була розформована і приєднана до Вінницької округи (Постанова ВУЦВК і РНК УСРР 1930, с. 141). А 2 вересня 1930 року всі округи були ліквідовані і райони перейшли в безпосереднє підпорядкування Української СРР (Постанова ВУЦВК і РНК УСРР 1930, с. 225).

9 лютого 1932 року на четвертій позачерговій сесії ВУЦВК було ухвалено рішення про утворення з 27 лютого 1932 року Вінницької області в підпорядкування якої відходили і терени колишньої Могилівської округи (Постанова ВУЦВК і РНК УСРР 1932 р., с. 28).

У 2020 році згідно з постановою Верховної ради України «Про утворення та ліквідацію районів» утворено Могилів-Подільський район з центром у місті Могилів-Подільський, що об'єднував Бабчинецьку, Вендичанську, Могилів-Подільську, Муровано-Куриловецьку, Чернівецьку, Ямпільську та Яришівську територіальні громади (Постанова ВР України 2020, с. 235).

Тульчин також був з 1923 року окружним центром Тульчинської округи, яка складалася з

13 районів. Це зокрема Брацлавський, Вапнярський, Велико-Косницький, Камінський райони, Крижопільський, Ободівський, М'ястківський, Піщанський, Томашпільський, Тростянецький, Тульчинський, Чечельницький, Шпиківський (Постанова ВУЦВК, 1923 р., с. 90).

13 червня 1930 року Тульчинська округа була розформована і приєднана до Вінницької округи (Постанова ВУЦВК і РНК УСРР 1930 р., с. 141). Зі створення у лютому 1932 року Вінницької області територія колишньої Тульчинської округи опинилася у її складі (Постанова ВУЦВК і РНК УСРР 1932 р., с. 28).

У 2020 році за новою адміністративно-територіальною реформою створено Тульчинський район з центром в місті Тульчин охоплює Брацлавську, Вапнярську, Городківську, Крижопільську, Піщанську, Студенянську, Томашпільську, Тульчинську, Шпиківську територіальні громади (Постанова ВР України, 2020 р., с. 235).

Чисельність населення окружного центру Могилівської округи у 1926 році складала 22 993 особи, що складало лише 4,40% населення округи. Абсолютна більшість населення Могилівщини розташовувалася за межами окружного центру і зосереджувалося в сільській місцевості. Так, чисельність населення в сільській місцевості становило 478 908 осіб із 522 036 осіб, що складало 91,73% від усього населення округи (таблиці 1, 2).

Відносну більшість в етнічному складі населення міста Могилів становили українці – 49,69% (11 427 осіб із 22 993 осіб). Досить вагому частку серед усього населення в місті становили євреї – 41,84% (9 622 осіб із 22 993 осіб). Набагато меншими виявилася частка інших етнічних меншин. Зокрема рівень частки росіян складав 5,79% (1 332 особи), поляків – 1,42% (328 осіб), білорусів – 0,17% (41 особа), німців – 0,09% (21 особа). Попри те що Могилів межував з Молдовою, чисельність молдован була досить незначною і становила лише 0,13% (32 особи) (таблиці 1, 2). На відміну від окружного центру, рівень частки українців серед чисельного населення інших 14 районів досягав 90,36% (450 966 особи із 499 043 осіб) (таблиці 1, 2).

Спостерігалися також помітні відмінності в розміщенні українців та етнічних меншин за поселенською мережею. На відміну від українців, які переважно мешкали в сільській місцевості Могилівської округи, значна частина етнічних меншин зосереджувалася якраз в окружному центрі. Так, із загальної чисельності українців Могилівської округи на Могилів припадало лише 2,47% (11 427 осіб із 462 393 осіб). Натомість рівень зосередження молдован у Могилеві, попри їх незначну чисельність в абсолютних показниках досягав 25,39% (32 особи із 126 осіб). Аналогічною була ситуація і з іншими етнічними меншинами: євреї – 24,34% (9622 особи із 39516 осіб), росіяни – 23,77% (1 332 особи із 5 602 осіб), білоруси – 23,29% (41 особа із 176 осіб). На відміну від цих етнічних меншин, рівень зосередження поляків залишався незначним і становив 2,54% (328 осіб із 12 881 особи) (таблиці 1, 2).

Як і в Могилівській окрузі, аналогічні тенденції щодо етнічного складу населення спостерігалися і в Тульчинській окрузі та її окружному центрі. За переписом населення 1926 року в Тульчині мешкала 17 391 особа, що складало 2,46% населення округи. Абсолютна більшість населення розташовувалася поза межами окружного центру і зосереджувалася в сільській місцевості. Так, чисельність населення в сільській місцевості Тульчинської округи становило 636 545 осіб із 706 528 осіб, що складало 90,10% населення округи (таблиці 1, 2).

В етнічному складі населення міста Тульчин відносна більшість становили українці – 47,86% (8324 особи із 17 391 особи). Досить значною була частка євреїв серед населення міста – 44,32% (7708 осіб із 17 391 особи). Значно меншою була частка інших етнічних меншин: росіян – 5,31% (925 осіб), поляків – 1,43% (250 осіб), білорусів – 0,17% (30 осіб), німців – 0,13% (24 особи), а найменше молдован – 0,05% (9 осіб). На відміну від окружного центру, рівень частки українців серед чисельного усього населення інших 17 районів Тульчинської округи досягав 90,69% (625 001 особа із 689 137 осіб) (таблиці 1, 2).

Також як і в Могилівській окрузі спостерігалися помітні відмінності в розміщенні українців та етнічних меншин за поселенською мережею. На відміну від українців, які переважно мешкали в сільській місцевості Тульчинської округи, значна частина етнічних меншин мешкали в окружному центрі. Із загальної чисельності українців Тульчинської округи на Тульчин припадало лише 1,31% (8 324 осіб із 706 528 осіб). Проте рівень зосередження інших етнічних меншин в окружному центрі, попри їх незначну частку в абсолютних показниках, досягав вищих показників. Так, рівень частки євреїв складав 15,94% (7 708 осіб із 48 356 особи), росіян – 8,58% (925 осіб із 11 083 осіб), білорусів – 8,24% (30 осіб із 364 осіб), німців – 7,33% (24 особи із 327 осіб), поляків – 2,25% (250 осіб із 11 107 осіб), молдован – 2,23% (9 осіб із 403 осіб) (таблиці 1, 2).

Таким чином, в етнічному складі населення окружних центрів Могилева та Тульчина переважали українці, які становили відносну більшість. Досить значну частку серед усього населення

в обох містах займали євреї, які становила понад 40%. Хоча в межах загальної чисельності населення Могилівської та Тульчинської округ рівень частки євреїв залишався досить незначним. Спостерігалися досить помітні відмінності в етнічному складі населення Могилівської та Тульчинської округ за поселенською мережею. Враховуючи, що чисельність населення як Могилева, так і Тульчина у 1926 році була досить незначною, абсолютну більшість населення складали сільські мешканці. Рівень зосередження українців та етнічних меншин в окружних центрах і в сільській місцевості помітно відрізнявся.

Дослідження етнічного складу Вінниччини (Східного Поділля) потребує подальших наукових пошуків, зокрема у визначенні особливостей етнічного складу населення кожного району. Ці матеріали мають надзвичайно важливе наукове значення, бо дають можливість встановити етнічний склад населення не лише усіх районів, але й навіть усіх сільських рад Східного Поділля напередодні демографічних катастроф та депортацій 1930-х років.

Список джерел та літератури

Всесоюзний перепис людності 1926 року, 1929, М. Т. XI, XII, XIII.

МАРОЧКО, В., 2017, Професор демографії Арсен Хоменко: «причини смерті – розстріл». З архівів ВУЧВК–НКВД– КДБ. 1, 345-390.

Постанова ВР України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року. ВВР, 2020, 35, 235.

Постанова ВУЦВК «Про адміністративно-територіальний поділ Поділля» від 7 березня 1923 року. ЗЗРРСУУ. 1923. Ч. 18–19. 90.

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про ліквідацію округ і перехід на двоступеневу систему управління» від 13 червня 1930 року. ЗЗРРСУУ. 1930. 23. 225.

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про реорганізацію округ УСРР» від 13 червня 1930 року. ЗЗРРСУУ. 1930. 14, 141.

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про скасування Гайсинської округи на Поділлі й зміни адміністративно-територіального поділу Поділля й Київщини» від 3 червня 1925 року. ЗЗРРСУУ. 1925. Ч. 29–30, 238.

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про утворення областей на території УСРР» від 9 лютого 1932 року. ЗЗРРСУУ. 1932. 5, 28.

Розрахунки автора за статистичними матеріалами перепису населення 1926 року. Таблиці 1, 2.

ХОМЕНКО, А., 1931, Національний склад людності УРСР. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР.

Referenses

Vsesoiuznyi perepys liudnosti 1926 roku ,1929, [All-Union population census of 1926]. М. Т. XI, XII, XIII.

MAROCHKO, V., 2017, Profesor demografii Arsen Khomenko: «prychyny smerti – rozstril» [Professor of demography Arsen Khomenko: «causes of death – shooting»]. Z arkhiviv VUCHK-NKVD-KDB. 1, 345–390.

Postanova VR Ukrainy «Pro utvorennia ta likvidatsii raioniv» vid 17 lypnia 2020 roku [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Formation and Liquidation of Districts» dated July 17, 2020]. VVR. 2020. 35, 235.

Postanova VUTSVK «Pro administratyvno-terytorialnyi podil Podillia» vid 7 bereznia 1923 roku [Resolution of the VUCVK «On the administrative-territorial division of Podillia» dated March 7, 1923. ZZRRSUU. 1923. Ch. 18–19, 90.

Postanova VUTSVK i RNK UkrSRR «Pro likvidatsiiu okruh i perekhid na dvostupenevu systemu upravlinnia» vid 13 chervnia 1930 roku [The resolution of the VUCVK and the RNC of the UkrSSR «On the liquidation of districts and the transition to a two-tier management system» dated June 13, 1930]. ZZRRSUU. 1930. 23, 225.

Postanova VUTSVK i RNK UkrSRR «Pro reorhanizatsiiu okruh USRR» vid 13 chervnia 1930 roku [Resolution of the VUCVK and the RNC of the UkrSSR «On Reorganization of Districts of the USSR» dated June 13, 1930]. ZZRRSUU. 1930. 14, 141.

Postanova VUTSVK i RNK UkrSRR «Pro skasuvannia Haisynskoi okruhy na Podilli i zminy administratyvno-terytorialnogo podilu Podillia i Kyivshchyny» vid 3 chervnia 1925 roku [Resolution of the VUCVK and the RNC of the UkrSSR «On the abolition of the Haisyn district in Podillia and changes in the administrative-territorial division of Podillia and Kyiv Oblast» dated June 3, 1925]. ZZRRSUU. 1925. Ch. 29–30, 238.

Postanova VUTSVK i RNK UkrSRR «Pro utvorennia oblastei na terytorii UkrSRR» vid 9 liutoho 1932 roku [Resolution of the VUCVK and the RNC of the UkrSSR «On the formation of regions on the territory of the UkrSSR» dated February 9, 1932]. ZZRRSUU, 1932, 5, 28.

Rozrakhunky avtora za statystychnymy materialamy perepysu naselennia 1926 roku [Author's calculations based on statistical materials of the 1926 census]. Tablytsi 1, 2.

KHOMENKO, A., 1931, Natsionalnyi sklad liudnosti UkrRSR [National composition of the population of the UkrSSR]. Kharkiv: Vyd-vo TSSU UkrRSR.

Етнічний склад населення окружних центрів Східного Поділля: Могилева та Тульчина (за матеріалами перепису населення 1926 року)

На основі опрацювання статистичних матеріалів перепису населення 1926 року автором підготовлено таблиці, які містять інформацію щодо чисельності, етнічного складу та територіального розташування населення Могилівської та Тульчинської округ у цілому та окружних центрів міст Могилева та Тульчина. Доведено, що українці складали абсолютну більшість серед загальної чисельності населення Могилівської та Тульчинської округ та відносну більшість серед усього населення міст Могилева та Тульчина. Встановлено, що абсолютна більшість всього населення, українців та етнічних меншин, мешкали в округах за межами окружних центрів, а рівень урбанізації населення залишався досить незначним. Тому етнічний склад населення обох цих округ могла досить істотно відрізнятися від етнічного складу населення обох окружних центрів. Визначено, що серед усього населення Могилева та Тульчина помітним був рівень частки євреїв, які в переважно мешкали в містах, а рівень частки інших етнічних меншин був незначним. Серед сільського населення обох цих округ абсолютну більшість складали українці, а рівень територіального представництва етнічних меншин був мінімальним. Тобто, спостерігалися помітні відмінності в етнічному складі населення окружних центрів та районів Східного Поділля: Могилівської та Тульчинської округ. Це дає змогу підкреслити той факт, що етнічний склад та територіальне розташування населення в округах Східного Поділля досить помітно відрізнялися в урбаністичному та аграрному поселенському середовищі. Адже абсолютна більшість в сільській місцевості українців серед усього населення в сільській місцевості змінювалася на відносну більшість серед усього населення у міському середовищі. Натомість протилежні тенденції спостерігалися щодо етнічних меншин. Їхня частка серед усього населення в аграрному середовищі була незначною, однак серед усього населення в урбаністичному середовищі етнічні меншини становили значно більшу частку порівняно із сільською місцевістю, де дисперсно мешкали лише поодинокі представники етнічних меншин.

Ключові слова: перепис населення 1926 року, Вінниччина (Східне Поділля), етнічний склад населення, територіальне розміщення населення, українці, етнічні меншини, окружний центр, Могилів, Тульчин, Могилівська округа, Тульчинська округа.

Nazarii Masnenko, PhD student (1st year), Maksym Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Назарій Масненко, аспірант першого року навчання Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського Національної академії наук України.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7263-2806>

Received: 22.02.2024

Advance Access Published: April, 2024